

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง บทบาทของผู้นำชุมชนในกระบวนการเรียนรู้การจัดการป่าชุมชน อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาถึงแนวคิดทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย จากเอกสาร ตำรา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยจำแนกออกเป็นหัวข้อ ดังนี้

1. บทบาทของผู้นำชุมชนในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน
2. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน
3. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

2.1 บทบาทของผู้นำชุมชนในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

ด้วยความที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่จะต้องมีการดำรงชีวิตเป็นหมู่เป็นกลุ่ม เป็นชุมชน จึงมีความจำเป็นต้องมีการทำงานร่วมกัน มีการอิงอาศัยซึ่งกันและกัน เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตนเองและกลุ่ม รวมถึงการบรรลุผลประโยชน์และความสำเร็จที่มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน โดยผ่านปัญหาและอุปสรรคทั้งปวง ก็ต้องอาศัยการร่วมแรงร่วมใจระหว่างกันเป็นสำคัญ ซึ่งเครื่องมือและสื่อกลางที่สำคัญอย่างหนึ่งในการช่วยประสานคนต่าง ๆ ให้ทำงานร่วมกันให้บรรลุผลดังกล่าวได้ คือ “ผู้นำ” ผู้ที่เป็นคนที่ช่วยประสานให้คนทั้งหลายมาทำงานร่วมกัน มีผู้ได้ให้คำนิยามของผู้นำไว้ ดังนี้

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543: 70 - 71) กล่าวถึง ผู้นำว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ สามารถประยุกต์ใช้ความรู้นั้น ได้อย่างชาญฉลาด สามารถวิเคราะห์หาคำตอบ เข้าใจปัจจุบันและคาดการณ์อนาคตได้ รวมทั้งเป็นผู้มีอุดมการณ์ในการดำเนินชีวิตมุ่งอุทิศตัวเพื่อเผยแพร่แนวคิดและถ่ายทอดความรู้ที่เป็นประโยชน์แก่สังคมด้วยวิธีการต่างๆ

นอกจากนี้ ฉันทนรี ศรีทอง (2552: 3) ได้สรุปว่า ผู้นำชุมชน เป็นผู้ที่มีความสามารถมากพอที่จะทำให้ประชาชนในชุมชนได้ร่วมกันพิจารณาปฏิบัติงาน เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น อีกนัยหนึ่ง เป็นผู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่จุดหมาย อีกทั้งเป็นผู้ที่มี

ความสามารถในการชักจูงประชาชนในชุมชนได้ เป็นผู้มีอิทธิพลต่อประชาชน และเป็นตัวกลางในการส่งเสริมความร่วมมือกันในการทำงานของประชาชนในชุมชน

จากความหมายของผู้นำดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ผู้นำ เป็นผู้มีอิทธิพลเหนือคนอื่น สามารถทำให้ผู้อื่นอยากทำตาม ให้ความเคารพนับถือ ให้ความร่วมมือในการทำงานต่างๆ และเป็นผู้ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ผลสำเร็จหรือบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

ผู้นำจะต้องเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถอันเป็นคุณสมบัติภายในตัว รวมทั้งมีความสามารถที่จะใช้ความรู้นั้นด้วย ต้องเป็นผู้มีความคิดสร้างสรรค์ ทั้งต้องมีผู้ตามที่ดี มีจุดมุ่งหมายในการทำงาน รวมไปถึงมีหลักการ และวิธีการเพื่อการทำงานให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่วางไว้ มีความมุ่งมั่นในการทำงานและมีสถานการณ์ให้ได้ใช้ความสามารถของตน

ในการแบ่งประเภทของผู้นำ จีรพรธม กาญจนจิตรา (2520: 47-51) กล่าวว่า ประเภทของผู้นำท้องถิ่นในหมู่บ้านหนึ่งๆ อาจจำแนกลักษณะ โครงสร้างของผู้นำออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

ผู้นำเป็นทางการ กล่าวโดยทั่วไปเป็นลักษณะตำแหน่งของผู้นำ ซึ่งมีอยู่ในหมู่บ้านแบ่งได้ดังนี้ คือ ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน แพทย์ประจำตำบล และ คณะกรรมการต่างๆ ขององค์กรชุมชน เช่น คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งตำแหน่งเหล่านี้เป็นไปได้โดยการเลือกตั้ง แต่งตั้งและประกาศเป็นทางการให้ทราบ

ผู้นำแบบไม่เป็นทางการในหมู่บ้านนั้น ได้แก่ ผู้เฒ่า ผู้แก่ หรือสมาชิกที่อาวุโส พระภิกษุสงฆ์ สามเณร ผู้มีฐานะมั่งคั่ง ผู้ที่มีชื่อเสียงและผู้ที่มีความรู้ความสามารถพิเศษจนได้รับการยกย่องจากชุมชนนั้นๆ ผู้นำแบบไม่เป็นทางการเหล่านี้มีอิทธิพลต่อชาวบ้านมาก ชาวบ้านจะให้ความเคารพยกย่องและให้ความเชื่อถือ ผู้นำแบบไม่เป็นทางการ เป็นผู้มีประสิทธิภาพและช่วยเหลือเชื่อมโยงหรือเป็นตัวประสานกับผู้นำแบบทางการ มีความเห็นอกเห็นใจ และให้ความช่วยเหลือแก่ชาวบ้านเป็นอย่างดีผู้นำแบบไม่เป็นทางการจะเป็นผู้ถ่ายทอดความเดือดร้อนของชาวบ้านให้ผู้นำแบบทางการทราบ

นอกจากประเภทของผู้นำที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สมพันธ์ เตชะอธิก (2537: 23 – 42) ยังได้กล่าวว่า ผู้นำคนหนึ่งๆ สามารถจัดอยู่ได้ในหลายประเภท โดยมีลักษณะผสมผสานอยู่ในบุคคลเดียวกัน ซึ่งสามารถจัดประเภทของผู้นำได้ ดังนี้ คือ

ผู้นำทางความคิด ซึ่งจะเป็ผู้นำที่เสนอความคิดในการพัฒนาคน เน้นให้ชาวบ้านรู้จักตนเอง รู้จักปัญหา อยากพึ่งตนเอง จนนำไปสู่การเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนา การวิเคราะห์ชุมชน และสามารถหาแนวทางในการแก้ปัญหาภายในชุมชนในเรื่องต่างๆ

ผู้นำทางด้านศีลธรรม โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำเริ่มจากการเทศน์สอนกรรมฐาน การลดละอบายมุขและประยุกต์กับงานพัฒนา

ผู้นำทางด้านอาชีพ แบ่งเป็นได้ 2 ประเภท คือ ผู้ที่เน้นหนักการทำกิจกรรมเฉพาะด้าน และผู้ที่มีกระบวนการทำงานที่ดีกับชาวบ้าน โดยมีความสัมพันธ์กับชุมชน การจัดประชุม วิเคราะห์ชุมชน เน้นการมีส่วนร่วมกับชาวบ้าน

ผู้นำด้านการพูดแบบกระตุ้นเร้าทั้งแนวความคิดและการปฏิบัติการพูดในสิ่งที่ทำมา กับมือ

ผู้นำที่สามารถประยุกต์งานราชการกับเป้าหมาย เพื่อชาวบ้านได้โดยเสนอแผนงานและ กิจกรรมเข้าสู่หน่วยงานราชการ ได้

ผู้นำทางการประสานทรัพยากร สามารถระดมทุนทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน พัฒน์ บุญรัตพันธุ์ (2517: 128-132) ได้กล่าวถึง ผู้นำชุมชน ว่าเป็นผู้ที่มีบุคลิกภาพเด่น ประกอบกับความสามารถพิเศษในกลุ่มชนหรือในท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งในแต่ละกลุ่มชนย่อย ประกอบด้วยบุคคลที่บุคลิกภาพ ความรู้ ความสามารถ หรือทักษะที่แตกต่างกันไป ในขณะที่ทุกคน มีความผูกพันซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม จะต้องยอมรับนับถือความคิดเห็น ของกันและกัน ด้วยเหตุนี้เอง สถานการณ์ที่บีบตัวขึ้นจึงผลักดันให้สมาชิกของกลุ่มบางคน กลายเป็นผู้นำ ข่อมเนื่องมาจากคุณลักษณะพิเศษประจำตัวอีกด้วย เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ความ ยุติธรรม ความโอบอ้อมอารีและความเสียสละ

ลักษณะของผู้นำ ต้องเป็นผู้ที่บุคคลในชุมชนยกย่องนับถือ เป็นผู้ที่สามารถชักจูงและ ก่อให้เกิดแรงศรัทธาในกลุ่มคนเป็นผู้เสียสละเพื่อส่วนรวม พร้อมทั้งจะให้ความช่วยเหลือคำปรึกษา หรือแก่ผู้อื่น มีความคิดริเริ่มทันเหตุการณ์ ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และอาจเป็นผู้ที่มีฐานะ ทางสังคมด้านอื่นๆ เช่น ได้รับตำแหน่งต่างๆ ในปัจจุบันและยังเน้นถึงความกล้าหาญซื่อสัตย์ ประสพการณ์ ความคิดริเริ่ม ความสามารถในการให้บริการ ประกอบกับความสามารถในด้านอื่นๆ อันเป็นลักษณะของผู้นำคือเป็นผู้รักทำงานร่วมกันประชาชน เป็นผู้ทำตัวเป็นตัวอย่างที่ดี เป็นผู้ที่ ประชาชนชอบและกล่าวถึงอยู่เสมอ เป็นผู้ที่ยากเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ เป็นผู้ที่ตั้งใจทำงานเพื่อส่วนรวม เป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในศีลธรรม เป็นผู้ที่มีความสุจริตใจ เป็นผู้ที่เชื่อถือได้ เป็นผู้ที่เคยให้ความช่วยเหลือ ร่วมมือในงานส่วนรวม เป็นผู้พร้อมที่จะรับฟังเหตุผลและปรึกษาหารือกับผู้อื่น ในปัญหาสำคัญของท้องถิ่น

วิภาส ทองวิสุทธิ (2552: 324 - 331) ได้กล่าวถึง องค์ประกอบของการเป็นผู้นำมี 4 ประการ คือ (1) ความสามารถในการใช้อำนาจให้เกิดประสิทธิผลเป็นที่ยอมรับ (2) ความสามารถในการใช้แรงจูงใจบุคคลทุกระดับและทุกสถานการณ์ (3) ความสามารถในการชักนำ ความสามารถ ที่จะให้ผู้นับตามใช้ความสามารถในการทำงานของกลุ่ม (4) ความสามารถในการแก้ไขปัญหาเฉพาะ หน้าต่างๆ

นอกจากนั้น ยังได้กล่าวถึงทฤษฎีคุณลักษณะผู้นำ (Trait Theories of Leadership) ว่าเป็นทฤษฎีซึ่งเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะตัวของผู้นำ ในระหว่างครึ่งแรกของศตวรรษที่ 12 พบว่าผู้นำที่มีประสิทธิผลสูงสุด โดยทั่วไปจะฉลาด กระตือรือร้น ตื่นตัวกับความต้องการของบุคคลอื่น เข้าใจงานมีทักษะในการติดต่อสื่อสารที่ดี มีความคิดริเริ่ม ชอบแก้ปัญหา มีความเชื่อมั่นในตนเอง มีความรับผิดชอบ มีตำแหน่งสำคัญและมีลักษณะเด่น คุณลักษณะของผู้นำต่างๆ จะไม่มีเท่ากันในทุกสถานการณ์ โดยคุณลักษณะและทักษะของผู้นำที่มีประสิทธิภาพ ประกอบด้วย ความเฉลียวฉลาด ความเชื่อมั่นในตัวเอง สิ่งกระตุ้นให้มีความรับผิดชอบ ลักษณะการติดต่อสื่อสาร

กิติพันธ์ รุจิรกุล (2539: 40) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้นำ ว่าต้องมีองค์ประกอบดังนี้ มีสุขภาพร่างกายสมบูรณ์ แข็งแรง มีอารมณ์มั่นคง มีสติปัญญาไหวพริบดี มีประสบการณ์และทักษะในด้านต่างๆ มากพอ มีบุคลิกภาพที่ดี มีความมุ่งมั่นในการทำงาน มีความรับผิดชอบ และสามารถเข้ากับสังคมได้ดี เป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลในสังคม

เอกชัย กี่สุขพันธ์ (2538: 20-21) ได้อธิบายถึงคุณลักษณะที่สำคัญของผู้บริหาร ว่าเป็นผู้มีความคิดรวบยอด สามารถมองงานที่ได้รอบคลุม เป็นผู้มีความคิดสร้างสรรค์ มีความคิดริเริ่มในการทำงานด้วยรูปแบบใหม่ๆ เป็นผู้ที่มีศิลปะในการสื่อสารสามารถติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นอย่างได้ผล เป็นผู้มีความกล้าหาญ กล้าเสนอความคิด ตัดสินใจ และทำกิจกรรมในสิ่งที่ถูกต้อง อีกทั้งยังเป็นผู้มีความกระตือรือร้น ต้องการเรียนรู้ในสิ่งใหม่ๆ อยู่เสมอ เป็นผู้ที่มีจิตใจมุ่งมั่นและมีความมุ่งมั่นในการทำงาน โดยการถือปฏิบัติตามข้อตกลงและสัญญาที่ให้ไว้กับผู้ตามและเพื่อนร่วมงาน

นอกจากนี้ จิตจำนง กิติศิริ (2532:110-111) ยังได้กล่าวถึง คุณลักษณะของผู้นำชุมชนว่าจะต้องเป็นผู้มีจิตใจมุ่งมั่นที่จะทำการพัฒนาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ต้องมีความซื่อสัตย์ เป็นผู้มีจิตใจเป็นกุศลมีความจริงใจในการทำงานด้วยความเต็มใจ เป็นผู้ยอมรับในวิพากษ์การแผนใหม่รู้เท่ามันต่อข้อมูลข่าวสาร มีความมั่นใจในตนเอง มีค่านิยมที่เป็นประชาธิปไตย รับฟังความเห็นของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายด้วยความเต็มใจ ต้องเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อสถาบันของชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์อย่างมั่นคง และผู้นำชุมชนต้องเป็นผู้ที่มีภาวะความเป็นผู้นำอย่างสม่ำเสมอในทุกสถานการณ์และในทุกเรื่อง

ฉันทนรี ศรีทอง (2522: 104-107) ได้กล่าวถึงความสามารถพิเศษของผู้แสดงภาวะความเป็นผู้นำ ซึ่งแบ่งออกได้ 4 ด้าน คือ (1) ความสามารถพิเศษด้านสังคม (2) ความสามารถพิเศษเฉพาะตน (3) ความสามารถพิเศษด้านการควบคุมหน่วยงาน (4) ความสามารถพิเศษด้านพรสวรรค์

จากความสามารถพิเศษทั้ง 4 ด้านนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญต่อการกำหนดคุณลักษณะของผู้นำที่มีความสามารถพิเศษ โดยจะต้องเป็นผู้แสดงภาวะความเป็นผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มีทักษะในด้านการสื่อสาร มีความสามารถในการสร้างความไว้วางใจให้แก่ตนเองได้ ให้ความสำคัญ

ในความสามารถของผู้ตามและเพื่อนร่วมงาน มุ่งการปฏิบัติงานให้บรรลุผล มีความสามารถแสดงอารมณ์ได้อย่างเหมาะสม มีความเอื้ออาทร และให้ความอบอุ่นแก่ผู้อื่นเสมอ มีความสามารถในการทำกิจกรรมต่างๆ ที่ไม่เคยทำมาก่อนให้ประสบผลสำเร็จ มีการแสดงออกอย่างเฉลียวฉลาด ไม่ลอกเลียนแบบของผู้อื่น มีบุคลิกภาพที่เหมาะสมกับตนเองและเป็นผู้ที่พยายามลดความขัดแย้งให้เหลือน้อยที่สุด เพื่อก่อให้เกิดความพึงพอใจในการทำงานร่วมกัน

นอกจากนี้ยังกล่าวว่า ภาวะความเป็นผู้นำแบบมีความสามารถพิเศษเหมาะสมสำหรับชุมชนที่ต้องการถ่ายทอดความรู้และระเบียบสังคม เนื่องจากผู้ทำการถ่ายทอดความรู้และระเบียบปฏิบัตินั้นจำเป็นต้องมีความรู้จริง รอบรู้และรู้อย่างกว้างไกลในเรื่องที่ถ่ายทอด หรือเรียกว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถพิเศษ มีความมุ่งมั่น ตั้งใจจริง รวมถึงมีความยืดหยุ่นตามสถานการณ์แวดล้อม จึงสามารถสร้างความเคารพนับถือและความศรัทธาให้เกิดแก่ผู้รับการถ่ายทอดได้อย่างแท้จริง ส่งผลให้ผู้รับการถ่ายทอดยอมรับปฏิบัติด้วยความเต็มใจและยอมรับความรู้และแนวทางปฏิบัติไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและต่อชุมชนสืบไป

ในทัศนะของ เอนก นาคะบุตร (2533: 42) เกี่ยวกับบทบาทของผู้นำท้องถิ่นว่าเครือข่ายการเรียนรู้อยู่ในหมู่บ้าน ผู้นำท้องถิ่น จึงควรได้กำหนดทิศทางต่างๆ ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ผู้นำในที่นี้อาจเป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ครู ผู้อาวุโส ผู้นำสายเครือญาติ ผู้รู้ ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะเข้ามาทำหน้าที่ต่างๆ ที่จำเป็น ดังนี้ เป็นผู้ประสานงานการเรียนรู้ ทำหน้าที่ให้เกิดกิจกรรมการเรียนรู้ขึ้นในหมู่บ้านและบางที่อาจเป็นกลุ่มผู้เรียนรู้ด้วย ถ้าอยู่ในปัญหานั้น และเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ เปรียบเสมือนผู้นำทางปัญญาของชาวบ้าน คือ ผู้มีประสบการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งสูง

ผู้นำท้องถิ่นมักจะมีลักษณะความเป็น “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ในตัว คือ เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ลึกเฉพาะเรื่อง สามารถถ่ายทอดและนำความรู้ไปปฏิบัติได้ผลดี เช่น ผู้เลี้ยงหมู เลี้ยงปลา ปลูกผัก ทอผ้า จักสาน ฯลฯ การใช้วิทยากรชาวบ้านเพื่อถ่ายทอดจนเป็นที่ยอมรับและยกย่อง และเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในปัญหา ภาษาพูด วัฒนธรรม ตลอดจนสภาพแวดล้อมของชาวบ้านด้วยกันเป็นอย่างดี ทำให้มีช่องว่างการสื่อสารน้อยมาก นอกจากนี้ยังเป็นการพึ่งพาตนเองของชาวบ้านที่ไม่จำเป็นต้องรอคอยความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกเสมอไป การที่สามารถพึ่งตนเองได้จะทำให้กล้าตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ได้มากยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันจะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้สู่คนรุ่นต่อไปได้

ฉะนั้นจึงกล่าวโดยสรุปว่า ผู้นำชุมชนเป็นสมาชิกของชุมชนที่ได้ทำความดีประพฤติปฏิบัติตนให้แก่ชุมชน จนเป็นที่ยอมรับของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นผู้แบบทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ทำให้เกิดอำนาจบารมีและความเคารพนับถือจากสมาชิกของชุมชนและได้รับการคัดเลือกให้เป็นผู้นำของชุมชนและได้ใช้ความรู้ความสามารถที่มีอยู่ในการสร้างสรรค์ประโยชน์ของชุมชน

ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาในครั้งนี้นอกจากผู้นำชุมชนจะต้องมีความรู้ความสามารถแล้ว ยังต้องให้ความสำคัญแก่ถ่ายทอดความรู้ให้กับประชาชนด้วย

ดังนั้น เพื่อให้ทำให้การศึกษาวิจัยครอบคลุม และสัมฤทธิ์ผลในประเด็นเกี่ยวกับ บทบาทของผู้นำในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการป่าชุมชน จึงต้องให้ความสำคัญกับคุณลักษณะของผู้นำชุมชน โดยจะศึกษาถึง ประสบการณ์ในการทำงานด้านการจัดการป่าชุมชน ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในตัวผู้นำชุมชน การเป็นผู้คิดริเริ่มกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ความกระตือรือร้นของตัวผู้นำเองตลอดจนวิธีการสื่อสารระหว่างผู้นำและคนในชุมชน เป็นต้น

2.2 กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

การเรียนรู้ของคนเราเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา นับตั้งแต่เกิดจนตาย ในการดำรงชีวิตประจำวันคนเราต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม หรือต้องควบคุมสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับสภาพของตน จึงมีความจำเป็นที่แต่ละคนมีความเพิ่มพูนความเฉลียวฉลาดของตน จากการมีประสบการณ์ในชีวิตและจะมีความสามารถในการคิดแก้ปัญหาที่จะต้องเผชิญในชีวิตประจำวัน เพื่อให้ตนเองสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข

สุพัตรา ชาดิปัญญาชัย (2549: 26 – 29) ได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นการเรียนรู้และการปฏิบัติให้รู้ ซึ่งมีนัยและความหมายที่หลากหลาย อาทิ การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง มีการออกแบบและเปลี่ยนแปลงได้ทั้งด้านบวกและด้านลบ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งทางสมอง การกระทำ และประสบการณ์ โดยเกี่ยวข้องกับความจำ ความเข้าใจ การนึกคิด การรับรู้ การวิเคราะห์และการแก้ไขปัญหา การเรียนรู้ในเรื่องใดสามารถเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การกระทำที่มีกระบวนการทางความคิดมาเกี่ยวข้องพร้อมกับการปฏิบัติ เพื่อเกิดข้อสรุปที่เป็นการเรียนรู้ ความเข้าใจ และสามารถทำได้

การเรียนรู้ที่มีผลสัมฤทธิ์ที่ดีนั้น ผู้เรียนจะต้องเรียนรู้ด้วยตนเองโดยทำความเข้าใจ และปฏิบัติจนเกิดความรู้ความเข้าใจในระบบคิดของตน เนื่องจากความรู้เป็นพลวัต จำเป็นต้องพิจารณาถึงการจัดการความรู้ที่มีอยู่และความรู้จากภายนอกมาประยุกต์ให้เกิดการพัฒนา การจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสม จึงจำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงความเป็นมนุษย์และหาวิธีการสร้างแรงจูงใจ เพื่อจะทำให้นักศึกษามีทิศทางของการเรียนรู้เชิงสร้างสรรค์ควบคู่กันไปด้วยเสมอ

นอกจากนี้ อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540:27) ได้กล่าวถึง กระบวนการเรียนรู้ว่าเกิดขึ้นด้วยวิธีการหลายแบบ ทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลอง ทำ การเลียนแบบ การแลกเปลี่ยน ฯลฯ กระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายรูปแบบนี้ ส่งเสริมให้การเรียนรู้

มีประสิทธิภาพเพราะมีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน ความสามารถความถนัดที่ไม่เท่ากันของผู้เรียนและผู้สอนแต่ละคน กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตนี้มีผลให้เกิดความเข้มแข็งได้ เนื่องจากมีประสิทธิภาพในการถ่ายทอดค่านิยมแบบแผนของวิถีชีวิตบุคคลไปสู่รุ่นต่อไปได้ อีกทั้งยังพัฒนาศักยภาพในการดำรงชีวิต การทำมาหากิน การแก้ไขปัญหาให้กับผู้เรียนด้วย

ในกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2539) ได้อธิบายถึงลักษณะสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มหรือชุมชนไว้ในลักษณะที่เป็นกระบวนการที่เกิดจากสมาชิกกลุ่มหรือชุมชน ได้ร่วมกันพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำตอบ หาแนวทางอื่นๆ ในการพึ่งพาตนเองและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง กระบวนการที่สมาชิกได้มาร่วมกันคิดและทำงานร่วมกันเท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของสมาชิกที่มาร่วมเรียนรู้ด้วยกัน เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ได้มีประสบการณ์ของการทดลองในการพึ่งพาตนเองและการพัฒนาร่วมกัน

การเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง หรือเป็นพลวัตของการเรียนรู้เกิดขึ้นได้จากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา และหาแนวทางแก้ไขเมื่อได้แนวทางแก้ไขแล้ว สมาชิกก็น่ากลับไปลงมือปฏิบัติ ซึ่งเป็นการกระทำของบุคคลหรือของกลุ่มได้แล้วแต่ว่ากรณีปัญหานั้น เป็นเรื่องที่ต้องการพลังกลุ่มหรือไม่ เมื่อมีการทดลองตามแนวทางที่ตกลงกันไว้ในกลุ่มแล้วได้ผลเป็นอย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอะไรเกิดขึ้นก็น่ากลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกับกลุ่มเพื่อหาแนวทางแก้ไขต่อไปอีก กระบวนการคิด – ทำ – ทบทวนวิเคราะห์-ทำ จึงหมุนวนไป และส่งผลต่อการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม

การเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริงและเป็นการเรียนรู้ที่พยายามจะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงๆ การเรียนรู้จึงไม่ได้หมายความว่าเพียงการยกระดับสติปัญญาของคน แต่ยังหมายถึงการช่วยกันแก้ปัญหาของตนเองได้ อันเป็นผลให้เห็นเป็นรูปธรรม เมื่อสามารถช่วยกันแก้ปัญหาของตนเองได้ ความมั่นใจในศักยภาพของตนเองก็จะสูงขึ้น และกล้าที่จะริเริ่มคิดค้นและหาทางเรียนรู้เพิ่มเติมเพื่อพัฒนากลุ่มของตนเอง

การเรียนรู้และการทำงานร่วมกันเป็นเครือข่าย เครือข่ายเป็นลักษณะความสัมพันธ์แนวราบมากกว่าแนวตั้ง ความเชื่อมโยงระหว่างคนที่เข้ามาสัมพันธ์เป็นเครือข่ายนี้คือการเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกันสม่ำเสมอแต่ไม่มีการบังคับบัญชาสั่งการ ไม่มีโครงสร้างอำนาจ เครือข่ายจึงมีลักษณะค่อนข้างหลวม จุติรวมของคนหรือกลุ่มที่เข้ามาเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายมักจะได้แก่ การมีแนวคิดคล้ายคลึงกัน มีความสนใจหรือทำงานในเรื่องประเภทเดียวกัน

สามารถสรุปได้ว่า “กระบวนการเรียนรู้” เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมความคิด ความเข้าใจ ความรู้สึกและการกระทำต่างๆ หลังจากได้รับข้อมูลต่างๆ ได้มีการฝึกฝน ฝึกปฏิบัติจน มีความรู้ มีทักษะ มีประสบการณ์ แล้วนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ต้องเรียนรู้ ปรับตัวในรูปแบบ วิธีการ หรือลักษณะที่แตกต่าง กันออกไป เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น การเรียนรู้ในสิ่งต่างๆ จึงมีขั้นตอน วิธีการและลำดับก่อนหลังที่ ต่อเนื่องสัมพันธ์กัน การเรียนรู้ของบุคคลจึงเป็นกระบวนการ (Learning as A Process) ที่สามารถ เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาและตลอดชีวิตของบุคคล

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ในการทำ ความเข้าใจเกี่ยวกับ กระบวนการเรียนรู้ว่าเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ให้สามารถ ดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง และพึ่งพาตนเองได้ สามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติของ ชุมชนได้ เช่นเดียวกับกลุ่มเยาวชนในหมู่บ้านหัวทุ่ง ที่ได้เรียนรู้ถึงวิธีการจัดการป่าชุมชน เพื่อได้ เรียนรู้ตัวเอง เรียนรู้ชุมชน เพื่อสร้างความตระหนักในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

2.3 การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543: 188) กล่าวว่า การเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพในการ พัฒนา คือ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานจริง ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายโดยเฉพาะ กลุ่มเป้าหมายมีการเรียนรู้ร่วมกันไม่แยกการเรียนรู้ออกจากชีวิต

สุมณฑา พรหมบุญ และคณะ (2541: 33-43) ได้กล่าวถึง แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้แบบ มีส่วนร่วมไว้ว่า หนทางที่จะนำไปสู่มิติแห่งการศึกษาตลอดชีวิต และ “สังคมแห่งการเรียนรู้” ได้ โดยการให้ผู้เรียนสามารถแสวงหาความรู้ได้ด้วยตนเองและลงมือปฏิบัติกิจกรรมที่หลากหลายและ ยืดหยุ่น

แม้ว่างานของ สุมณฑา พรหมบุญ และคณะ จะมีฐานจากการศึกษาในระบบ แต่ก็มิ สาระที่นำมาพิจารณาประยุกต์เพื่อจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการทำงานกับชุมชนได้หลาย ประเด็น โดยเฉพาะเหตุผลที่นำมาสนับสนุนการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ได้แก่ ความรู้และ ความจริงที่เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ โดยถูกค้นพบใหม่เสมอ ๆ การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ในสังคม เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ทุกคนต้องเรียนรู้วิธีแสวงหาความรู้ด้วยตัวเอง การเรียนรู้แบบมี ส่วนร่วม เป็นการช่วยเตรียมสมาชิกของชุมชนให้พร้อมที่จะเผชิญกับชีวิตจริง เพราะลักษณะของ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเปิดโอกาสให้ผู้รับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตนได้ลงมือปฏิบัติ ได้ทำ กิจกรรมกลุ่ม ได้ฝึกฝนทักษะการเรียนรู้ ทักษะการบริหารจัดการ การเป็นผู้นำ – ผู้ตาม และที่สำคัญ เป็นการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับชีวิตจริงมากที่สุดวิธีหนึ่ง นอกจากนี้ การเรียนรู้แบบมี

ส่วนร่วมช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี ฝึกฝนความเป็นประชาธิปไตย ฝึกฝนการช่วยเหลือเกื้อกูล และการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขต่อชุมชนและช่วยลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทุกคนได้รับการยอมรับ ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เกิดความสุขในการอยู่ร่วมกัน

การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นหัวใจสำคัญของการจัดการป่าชุมชน หากกิจกรรมใดประชาชนไม่มีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของและลงมือปฏิบัติด้วยตนเองแล้ว กิจกรรมนั้นๆ ก็อาจจะไม่สำเร็จ แต่ถ้าหากประชาชนมีความรู้ความเข้าใจและสามารถคาดหวังว่าผลประโยชน์ที่จะเกิดในภายหน้าเป็นประโยชน์แก่ตนเองและชุมชนที่อยู่อาศัย ประชาชนก็จะเกิดความตระหนักในปัญหาของตนเองและค้นหาทางแก้ไขเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจนเกิดการตัดสินใจเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้นๆ อย่างจริงจัง ซึ่งจะนำไปสู่ความยั่งยืนและพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งมีนักวิชาการหลายคนให้ความสนใจและเสนอแนวคิดไว้ดังนี้

คำว่า “การมีส่วนร่วม” ได้มีผู้ให้ความหมายที่หลากหลาย และมีความแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ของแต่ละคน ดังที่ ปาริชาติ วลัยเสถียร (2548: 198 - 199) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม ว่าเป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนตั้งแต่การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผลตลอดจนการรับผลประโยชน์ซึ่งจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน ความหมายอีกลักษณะหนึ่งของการมีส่วนร่วม โดยความหมายทางการเมืองซึ่งนอกจากจะเป็นการส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชน เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มแล้ว ยังจะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาโดยประชาชนมีบทบาทหลัก มีการกระจายอำนาจจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็น มีอำนาจทางการเมือง การบริหารและการต่อรองในการจัดสรรทรัพยากร กล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจในการพัฒนาให้กับประชาชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเองนั่นเอง

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติงาน โดยส่วนใหญ่กระบวนการมีส่วนร่วมจะเริ่มจากการค้นหาและสาเหตุ การวางแผนการดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหาในการปฏิบัติงาน การร่วมรับผลประโยชน์ และการติดตามประเมินผล (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2526: 10) ซึ่งมีความสอดคล้องกับที่ อकिन รพีพัฒน์ (2527: 49) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ซึ่งมี ระดับดังนี้ คือ ระดับที่ 1 การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาการพิจารณาปัญหา และการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ระดับที่ 2 การมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา ระดับที่ 3 การมีส่วนร่วมในการค้นหา และพิจารณาแนวทางวิธีการในการ

แก้ปัญหาระดับที่ 4 การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา และระดับที่ 5 การมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรม

กระบวนการมีส่วนร่วมนั้นจะดีหรือไม่ดีนั้นขึ้นอยู่กับระดับของการมีส่วนร่วม ประเด็นของการมีส่วนร่วม ไม่ใช่แค่มีส่วนร่วมเพียงการปฏิบัติ แต่ต้องให้ทุกคนมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมส่วนใหญ่แล้วมักจะเป็นการมีส่วนร่วมแบบไม่จริงใจ ทั้งนี้ข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมแบบไม่จริงใจเกี่ยวข้องกับความไม่เท่าเทียมกันของอำนาจและการควบคุมที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมที่แท้จริง เช่น การเป็นตัวแทนของกลุ่มที่ไม่แท้จริง เนื่องจากการที่คนใดคนหนึ่งมีอำนาจเหนือคนอื่นในกลุ่ม มีความรู้ดีกว่าคนอื่นในชุมชนคนเหล่านี้มักจะทำให้เรื่องที่เขาสนใจอยากทำกลายเป็นเรื่องของกลุ่ม

โดยสรุปนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาชุมชนที่มุ่งกระตุ้น ส่งเสริม ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตระหนักในปัญหาสามารถวิเคราะห์ ตัดสินใจ แก้ปัญหา และพึ่งตนเองได้ในที่สุด การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจะแตกต่างกันก็แต่รูปแบบวิธีการเท่านั้น การเข้าร่วมการพัฒนาของประชาชนอาจทำโดยบังคับโดยสมัครใจตามความจำเป็น อาจกระทำในกรอบนโยบายที่กำหนด หรือทำตามความจำเป็นที่ผู้เข้าร่วมในชุมชนยังถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบันนี้ ส่วนจะทำได้มากน้อยและทำตามหลักได้ข้อมขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ มากมาย

จากเอกสารเกี่ยวข้องในเรื่องป่าชุมชนโดยโกมล แพรกทอง (2537: 10 - 11) กล่าวว่าป่าชุมชนเป็นรูปแบบของการร่วมมือ ร่วมใจของประชาชน ในการรักษาพื้นที่ป่าไม้ เพื่อประโยชน์ของตนเอง เน้นการจัดการในระบบนิเวศน์ที่ทำให้ คน ต้นไม้ สัตว์ป่า สามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ในการพัฒนาป่าชุมชนยังต้องการปัจจัยสนับสนุนหลายประการ ซึ่งจะเพิ่มความเข้มแข็งให้กับการดำเนินงานของป่าชุมชน เช่น การจัดหาที่ดินเพื่อนำมาใช้เป็นป่าชุมชน การรักษาน้ำไว้เน้นป่าชุมชนแบบดั้งเดิม การพึ่งพิงจากแหล่งชุมชน ทั้งแบบพัฒนาและดั้งเดิม การหาผลประโยชน์จากป่า เน้นการดำเนินการโดยองค์กรประชาชนซึ่งอาศัยการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกอีกมาก และในการพัฒนาป่าชุมชน จำเป็นต้องอาศัย ความร่วมมือจากผู้นำท้องถิ่นและองค์กรชาวบ้านในท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการพัฒนาป่าชุมชน ตามแนวความคิดของการจัดการป่าของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน

นับแต่อดีตชุมชนในภาคเหนือต่างมีการดูแลพึ่งพาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในท้องถิ่นเพื่อการยังชีพ เก็บเห็ด หน่อไม้ พืชผักป่า สมุนไพร ไม้ฟืน ไม้ใช้สอยจากป่า ทั้งเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและค้าขายแลกเปลี่ยนกับชุมชนข้างเคียงความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติมีความหมายต่อการดำรงอยู่ของชุมชน แต่ละชุมชนจึงมีจารีตประเพณีและ

วัฒนธรรมเป็นกลไกสำคัญในการจัดการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น ความเชื่อที่ว่า ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองดูแลอยู่ การเข้าไปใช้ประโยชน์ต้องมีความระมัดระวังและใช้แค่เพียงพอเหมาะสมพอควร นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมที่ช่วยต่อยอดระบบความเชื่อดังกล่าว ตลอดจนปลูกฝังและถ่ายทอดความคิดความเชื่อไปสู่ลูกหลาน

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2536: 123 - 137) มีความเห็นว่า ศักยภาพในการจัดการป่าชุมชน ควรประกอบด้วยอำนาจขององค์กรชาวบ้านในการจัดการทรัพยากร ในทุกหมู่บ้านที่มีการอนุรักษ์และจัดการป่าชุมชนอย่างได้ผล เช่น ชุมชนต่างๆ ในการศึกษาจะปรากฏว่ามีลักษณะร่วมกันประการหนึ่งคือชาวบ้านจะมีจารีตประเพณีซึ่งถือว่าเป็นกฎเกณฑ์ในการจัดการดูแลป่า ไม่ว่าจะหมู่บ้านนั้นจะมีองค์กรทางการในการดูแลรักษาป่าหรือไม่ ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าจารีตประเพณีเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงการแสดงออกของอำนาจชุมชน ซึ่งบางครั้งก็จะแสดงออกผ่านทางองค์กรของชาวบ้าน ทั้งที่เป็นทางการและเป็นองค์กรตามธรรมชาติ อย่างก็ตาม คำว่า “ชุมชน” ในที่นี้มีหลายความหมายชุมชนอาจหมายถึงหมู่บ้านเดียวหรือหลายหมู่บ้าน

จารีตหรือกฎเกณฑ์ตามประเพณีนั้น จะแสดงอำนาจขององค์กรชุมชนในการจัดการป่าออกได้ 2 แนวทาง คือ แนวทางแรกการจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็นประเภทต่างๆ และกำหนดขอบเขตอย่างชัดเจน เช่น เขตอนุรักษ์ หรือ ป่าต้นน้ำ ป่าพิธีกรรมหรือป่าที่ตั้งของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และป่าใช้สอยในลักษณะต่างๆ ตามเชื่อของชาวบ้านในป่าแต่ละป่าจะมีพิธีกรรมคอยดูแลภายในขอบเขตของป่า ซึ่งอาจถือได้ว่าผีเป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจชุมชนในการบังคับให้เป็นไปตามจารีต โดยที่ในป่าแต่ละประเภทจะมีการกำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบ เช่น เขียนเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อให้ทราบทั่วกัน โดยไม่ทำลายทรัพยากรและอำนาจประโยชน์ให้ชุมชนและความเชื่อและวิถีคิดตามประเพณีมาเป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรและที่ดินของหมู่บ้านด้วย

แนวทางที่สอง สิทธิการใช้ทรัพยากรร่วมกันแสดงออกในรูปแบบของจารีตผสมผสานกับวิถีชีวิตของชุมชน เช่น ประเพณีการทำไร่หมุนเวียนสิทธิในป่าหัวไร่ปลายนาของเจ้าของนา สิทธิการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อการยังชีพ จากแนวทางการแสดงอำนาจขององค์กรชุมชนแสดงว่าชาวบ้านมีวิถีคิดและภูมิปัญญาที่จะสามารถดูแลรักษาป่าได้ คุณธรรมนี้จะผสมผสานกับวิถีชีวิตซึ่งวางอยู่บนรากฐานของการใช้ทรัพยากรส่วนรวมร่วมกันภายในขอบเขตของชุมชนจากกฎเกณฑ์ประเพณีต่างๆ ที่ชาวบ้านใช้จัดการทรัพยากรแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าชาวบ้านสังเกตและเข้าใจความเป็นไปในสภาพแวดล้อม สะสมความรู้และประสบการณ์และตกผลึกเป็นภูมิปัญญาและวิถีคิดที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง

บทบาทของผู้นำในการรักษาภูมิลักษณ์ นอกจากจารีตปฏิบัติต่างๆ ซึ่งถือเป็นกฎเกณฑ์ในการรักษาป่า อำนาจขององค์กรชาวบ้านยังสามารถแสดงออกเป็นรูปธรรมได้โดยผ่านบทบาทของผู้นำชุมชน ผู้นำเหล่านี้จะมีบทบาทอยู่ในองค์กรของชาวบ้านหลายรูปแบบ เช่น เป็นกรรมการเหมืองฝาย กรรมการหมู่บ้านและสมาชิกของกลุ่ม ผู้อาวุโส ฯลฯ องค์กรทั้งหมดเหล่านี้มักจะเป็นกลุ่มธรรมชาติที่เกิดขึ้นมาเพื่อทำงานเฉพาะกิจ โดยมีพื้นฐานส่วนใหญ่อยู่ที่กลุ่มเครือญาติหรือกลุ่มที่รวมตัวกันตามธรรมชาติ

ความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำชี้ให้เห็นถึงความพยายามของชาวบ้านที่จะปรับตัวในการอนุรักษ์ป่าเมื่อต้องเผชิญหน้ากับการแย่งชิงทรัพยากรกับอำนาจภายนอกมากขึ้น ทำให้การรักษาป่าไม่ใช่การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น แต่ต้องเป็นการทำงานระยะยาวเกี่ยวข้องกับการทำงานต่อรัฐการปรับตัวต่อการแก้ไขความขัดแย้งและการพัฒนาศักยภาพในการผลิตของชุมชนประเด็นเหล่านี้ทำให้การรักษาป่าไม่สามารถจำกัดอยู่ในแต่ละชุมชนได้ หากจะต้องร่วมมือกับชุมชนอื่นในรูปแบบเครือข่ายและองค์กรภายนอกมากขึ้น ดังนั้นบางชุมชนยังอาจมีแนวทางที่ลงตัวหรือเหมาะสมสำหรับชุมชนตนเองไม่ได้จึงปรากฏในรูปของความขัดแย้งระหว่างผู้นำอยู่

องค์กรชาวบ้านและการพัฒนาเครือข่ายในการจัดการป่า กลุ่มผู้นำต่างๆ รักษาผลประโยชน์ของชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้านจะทำหน้าที่เป็นองค์กรจัดการป่าธรรมชาติของชาวบ้านเริ่มจะมีบทบาทจำกัดขณะที่ชาวบ้านจะหันไปเน้นบทบาทของคณะกรรมการหมู่บ้าน เพราะเป็นที่ยอมรับของราชการมากกว่าทำให้สามารถประสานงานกับหน่วยงานภายนอกต่างๆ ได้ดี เพื่อต่อรอรัฐบาลให้เข้าร่วมแก้ปัญหาการพัฒนาความสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียง เพื่อสร้างความเป็นเครือข่ายที่สามารถเพิ่มพลังในการต่อรอร

ดังนั้น ชาวบ้านจึงหันมาสนใจเครือข่ายของชุมชน เพราะมีปัญหาการบุกรุกพื้นที่และลักลอบตัดไม้ในเขตบ้านอื่นอยู่เสมอ เป้าหมายหลักของเครือข่ายนี้ก็คือ การกำหนดเขตป่าของแต่ละชุมชนให้ชัดเจนและร่วมกันตัดสินใจปัญหาการบุกรุก โดยไม่ใช่กฎของบ้านใดบ้านหนึ่งเป็นเกณฑ์แต่อาศัยการเจรจาต่อรองกันเพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาได้ดีขึ้น นอกจากนั้นเครือข่ายยังจะเพิ่มอำนาจต่อรอกับนายทุนที่กำลังเข้ามากว้านซื้อที่ดินในบริเวณใกล้เคียงไม่ให้บุกรุกป่าและผันน้ำจากคอกไปใช้เฉพาะที่ดินส่วนตัว ชาวบ้านต้องการแก้ไขปัญหาการตัดไม้เองเพราะสามารถรู้ความต้องการที่แท้จริงและป้องกันมิให้มีการลักลอบตัดไม้ขาย

นอกจากนั้นการสร้างเครือข่ายยังเป็นกระบวนการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ การระดมแลกเปลี่ยนปัจจัยพื้นฐานต่างๆ และการรวมพลังเพื่อต่อรอกับกลุ่มอื่นๆ ในสังคม ซึ่งกระบวนการเรียนรู้เกิดจากท้องถิ่นช่วยให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ องค์กรประกอบที่สำคัญคือภูมิปัญญาพื้นบ้าน การปฏิบัติตามแบบแผนของผู้รู้ ผู้ช่วยให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ การ

อบรมสั่งสอนในบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่มีอยู่จริง กระบวนการนี้ได้ถูกปรับตามสภาพการณ์ สังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเนื้อหาและวิธีการหลายอย่างในกระบวนการนี้ก็ปรับตามความต้องการ และสภาพการณ์ที่เป็นจริงของชาวบ้านในท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่น เพื่อจุดมุ่งหมายของการพึ่งตนเอง และการพึ่งพากันอย่างมีศักดิ์ศรี (เอนก นาคะบุตร, 2533)

ดังนั้น เพื่อที่จะให้การศึกษาครอบคลุมและสัมฤทธิ์ผลในประเด็นเกี่ยวกับวิธีการสร้าง กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน จึงเห็นควรต้องให้ความสำคัญกับการ เรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนที่ช่วยให้เยาวชนได้รับประสบการณ์ที่สำคัญกับชีวิตจริง รับการฝึกทักษะการแสวงหาความรู้ ทักษะการบันทึกความรู้ ทักษะการคิด ทักษะการจัดการ ความรู้ ทักษะการแสดงออก ทักษะการสร้างความรู้ใหม่ๆ และทักษะการทำงานกลุ่ม สิ่งเหล่านี้ช่วยให้เยาวชนได้รับการพัฒนาไปสู่การจัดการป่าชุมชนในอนาคตอย่างยั่งยืน

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง ความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนบ้านหัวทุ่ง ตำบลเชียงดาว อำเภอ เชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ได้มีการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นกรอบประเด็นในการศึกษา ดังนี้

วันทนา บัลลังก์ (2547) ได้ศึกษาถึงศักยภาพและเครือข่ายผู้นำชุมชนเพื่อการจัดการ ต้นน้ำบ้านแสนสุข ตำบลศรีค้ำ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย พบว่า ศักยภาพผู้นำทั้งทางด้าน ประสบการณ์เกี่ยวกับ สิ่งแวดล้อม การริเริ่มกิจกรรมในการจัดการต้นน้ำในหมู่บ้าน การระดมทุน การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การเสริมสร้างความรู้ และการสร้างหรือส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วม เป็นสิ่งที่เกิดจากตัวบุคคลและการทำกิจกรรมต่างๆ จะต้องมีความร่วมมือเกิดขึ้น เริ่มตั้งแต่ ภายในหมู่บ้านที่ต้องรับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ส่งผลให้เกิด ผู้นำในหมู่บ้านเพื่อเป็นผู้ชี้แนะแนวทางการพัฒนาหมู่บ้านและเป็นผู้ประสานงานกับองค์กร ภายนอกหมู่บ้านเพื่อเข้ามาช่วยในสิ่งที่หมู่บ้านต้องการความช่วยเหลือ จึงก่อให้เกิดรูปแบบ เครือข่ายขึ้น

รัชนิวรรณ กำจัด (2549) ได้วิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มเยาวชนบ้านสันคะ ขอม ตำบลป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบว่า ปัจจัยที่เอื้อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม เยาวชนบ้านสันคะขอม ได้แก่ (1) ปัจจัยภายในกลุ่มเยาวชน อาทิ (ก) ความสามารถและบทบาทของ ผู้นำกลุ่ม (ข) บทบาทและ ศักยภาพของแกนนำกลุ่ม (ค) เยาวชนมีจิตสำนึกร่วมในการพัฒนา หมู่บ้าน (ง) โครงสร้างกลุ่มและความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในกลุ่ม (2) ปัจจัยภายในชุมชน อาทิ (ก) แรงผลักดันและแบบอย่างที่ดีของผู้นำชุมชน (ข) ประเพณีวัฒนธรรม และภูมิปัญญา

ท้องถิ่น (ค) การสนับสนุนของ ผู้ปกครอง (ง) ศักยภาพของกลุ่มในชุมชน (จ) การสนับสนุนของ องค์การบริหารส่วนตำบลป่าสักและ (3) ปัจจัยภายนอกชุมชน อาทิ (ก) การเป็นสมาชิกของ เครือข่ายเด็กและเยาวชนจังหวัดลำพูน (ข) การเรียนรู้ผ่านงานวิจัยโดยการสนับสนุนของศูนย์ ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน

ศดาอุรรัตน์ รัมมัญญษ์ (2550) ที่ศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้และวิถีคิดของเกษตรกร บ้านท่าตะเภา จังหวัดตราด พบว่า แรงผลักดันจากตัวผู้นำเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดกระบวนการ เรียนรู้ของชาวมุขชนท่าตะเภา โดยชาวมุขชนท่าตะเภาให้ความเคารพศรัทธาในตัวผู้นำเป็นอย่างมาก ไม่ว่าผู้นำจะชี้แนะหรือให้ปฏิบัติอย่างไร ชาวมุขชนจะให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ชาวมุขชน ท่าตะเภาได้รับการถ่ายทอดความรู้บางอย่างหรือได้นำแนวคิดของผู้นำมุขชนมาประยุกต์ใช้กับชีวิต ของตนจนเกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้

จามร พงษ์ไพบูลย์ (2550) ได้ศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญา ท้องถิ่น กรณีศึกษา “เพลงโหงฟาง” ของจังหวัดตราด พบว่า กระบวนการเรียนรู้ “เพลงโหงฟาง” ประกอบด้วย การสร้างความรู้ ความเข้าใจ โดยวิธีการต่างๆ เช่น การสาธิต การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสบการณ์กับบุคคล ไม่มีตำราเรียน ลองผิดลองถูกด้วยการปฏิบัติจริง แล้วนำสิ่งที่พบมาพัฒนา ตนเองไปเรื่อยๆ เป็นการเรียนรู้ที่ไม่รีบร้อนแต่ค่อยเป็นค่อยไป การฝึกปฏิบัติจริง โดยทดลองปฏิบัติ จริงจนค้นพบว่า ประสบผลสำเร็จเพียงใด มีปัญหาสิ่งใดที่ควรปรับแก้และพัฒนาให้ดีขึ้น การ ปรับปรุงแก้ไข เป็นการแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ การประยุกต์ใช้ โดยปรับการร้องและเล่นให้ เหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆ

ธัญญารัตน์ นันตिका (2551) ได้ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทผู้นำชุมชนต่อโครงการตาม แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง บ้านป่าไผ่ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าผู้นำชุมชนบ้านป่าไผ่ทั้งแบบทางการและผู้นำตามธรรมชาติ มีบทบาทสำคัญในการกระตุ้น และผลักดันให้เกิดความสำเร็จของโครงการตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน เพราะเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการดำเนินกิจกรรมเศรษฐกิจพอเพียง โดยการถ่ายทอดความรู้ความสามารถ ให้คำชี้แนะ เป็นที่ปรึกษาให้ความช่วยเหลือกับชาวบ้านและชุมชน รวมทั้งเป็นผู้นำของชุมชนที่ ได้รับการยกย่องและยอมรับจากหน่วยงานต่างๆ และชาวบ้านในชุมชน เนื่องจากเป็นผู้นำที่อุทิศตน เพื่อประโยชน์ของชุมชน พร้อมทั้งจะเสียสละเวลาส่วนตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

พิชิตชัย มิพิมล (2551) ได้ศึกษาเรื่อง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรชุมชน ของกลุ่มอนุรักษ์ป่าเวียงดิ่ง ตำบลเวียง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของ เครือข่ายอนุรักษ์เวียงดิ่งใช้การเรียนรู้ผ่านการทำกิจกรรม และใช้ประเด็นปัญหาเป็นตัวตั้งในการ เรียนรู้ โดยประยุกต์ความรู้ดั้งเดิมที่เป็นภูมิปัญญาในชุมชน เช่น ความเชื่อ พิธีกรรม การละเล่น

พื้นบ้าน คนตรีพื้นเมือง มาผนวกกับความรู้ที่เป็นปัจจุบัน โดยใช้พื้นที่ในการทำกิจกรรม เวที ประชุม เป็นพื้นที่ในการย่อยความรู้ นอกจากมีการเรียนรู้ภายในเครือข่ายแล้ว ยังมีการออกไปเรียนรู้ จากเครือข่ายอื่นๆ เช่นเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ เครือข่ายงานวิจัยท้องถิ่น นอกจากนี้ยังเข้าร่วมเวที วิชาการต่างๆ ในสถาบันการศึกษาทั้งลักษณะผู้ให้ความรู้และเป็นผู้รับความรู้

ธวัชชัย จันจุฬา (2551) ได้ศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายชาวบ้านเพื่อการ อนุรักษ์และจัดการทรัพยากรในชุมชนของเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์เวียงดั่ง ตำบลเวียง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอนุรักษ์เวียงดั่ง มีอยู่ 2 ระดับ คือ ในระดับ บุคคล และระดับเครือข่าย โดยใช้การเรียนรู้ผ่านการทำกิจกรรม และใช้ประเด็นปัญหาเป็นตัวตั้งใน การเรียนรู้ โดยประยุกต์ความรู้ดั้งเดิมที่เป็นภูมิปัญญาในชุมชน เช่น ความเชื่อ พิธีกรรม การละเล่น พื้นบ้าน คนตรีพื้นเมือง มาผนวกกับความรู้ที่เป็นปัจจุบัน โดยใช้พื้นที่ในการทำกิจกรรม เวที ประชุม เป็นพื้นที่ในการย่อยความรู้ ซึ่งการเรียนรู้ในเครือข่ายสามารถสร้างเสริมให้องค์กรมีความ เข้มแข็ง สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเชื่อมโยงให้ สมาชิกเห็นเป้าหมายและทิศทางการดำเนินงานร่วมกัน

พัทธรณ เอี่ยมสองค์ (2552) ได้วิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของ กลุ่มเศรษฐกิจพอเพียงตำบลป่าสัก อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบว่า ปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนา กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ 1) ปัจจัยภายในระดับบุคคล อาทิ พื้นฐาน ครอบครัวยุทธศาสตร์ อาชีพ ทักษะ 2) ปัจจัยภายในระดับกลุ่ม อาทิ ศักยภาพของผู้นำ ความร่วมมือของ สมาชิกในกลุ่ม การแบ่งบทบาทและหน้าที่ของบุคคลให้เหมาะสมกับงาน แรงผลักดันและ แบบอย่างที่ดีของผู้นำในกลุ่ม กิจกรรมกระบวนการเรียนรู้ที่ร่วมกันออกแบบ และ 3) ปัจจัย ภายนอก อาทิ นโยบายขององค์กรบริหารส่วนตำบลป่าสัก

โครงการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนในการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควัน กิจกรรมการ พัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้การแก้ไขปัญหา มลภาวะหมอกควันในชุมชน ของคณะรัฐศาสตร์และ รัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2553) พบว่า มีกิจกรรมที่ดำเนินงานดังนี้ 1) คัดเลือก ชุมชนเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้และชุมชนต้นแบบในการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควันในเขตพื้นที่ จังหวัดเชียงใหม่ 25 อำเภอ 2) เสนอรูปแบบทางเลือกในการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควันจำนวน 20 ทางเลือก โดยจัดกลุ่มรูปแบบทางเลือกที่มีรูปแบบทางเลือกใกล้เคียงกันเป็น 8 กลุ่ม 3) การ ถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคโนโลยีสนับสนุนการทำกิจกรรมให้แก่ชุมชน โดยการเผยแพร่องค์ ความรู้ที่เหมาะสมให้แก่ชุมชน 4) การอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “ทางเลือกใหม่ในการแก้ไขปัญหา วิกฤตหมอกควัน” 5) กิจกรรมเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนและเยาวชน โดยมีเป้าหมายใน การสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควัน เพื่อเพิ่มพลัง

มวลดลให้ชุมชนได้ร่วมกันจัดการปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ซึ่งเป็นกิจกรรมกระบวนการสร้างจิตสำนึกและกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมให้กับผู้นำชุมชน เยาวชนและภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ตระหนักถึงปัญหาวิกฤตหมอกควันที่ยั่งยืนและได้ผลดีที่สุดคือ การสร้างจิตสำนึกให้ผู้นำชุมชน เยาวชนให้เข้าใจถึงปัญหาและผลกระทบที่รุนแรงของปัญหาหมอกควัน แล้วร่วมกันจัดการแก้ไขโดยมองว่าเป็นปัญหาสาธารณะที่ต้องร่วมกันแก้ไข และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมโดยเริ่มจากระดับครอบครัว โรงเรียน ชุมชน ตำบลและอำเภอ ซึ่งหากทุกชุมชนเล็งเห็นความสำคัญและลงมือปฏิบัติได้จริงจะเป็นการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควันที่ยั่งยืนและได้ผลอย่างแน่นอนในระยะยาว

2.5 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

กรอบแนวคิดในการศึกษารั้งนี้ จากการศึกษาค้นคว้าและประมวลประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้นำชุมชนในกระบวนการเรียนรู้การจัดการป่าชุมชน ผู้ศึกษาใช้กรอบความคิด (Conceptual Model) ของคุณลักษณะของผู้นำชุมชน เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาถึงกระบวนการจัดการเรียนรู้เรื่องป่าชุมชนให้กับเยาวชน ตลอดจนการมีส่วนร่วมของเยาวชน จนนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อการจัดการป่าชุมชน ดังแผนภาพกรอบแนวคิดที่แสดงดังต่อไปนี้

